

Malin Pettersson Öberg MODELLARKIVET

Vem bygger staden och för vem? Hur organiserar vi våra liv tillsammans? Miniaturvärlden inbjuder oss att drömma, skriver Bachelard i *Rummets poetik*. ”Vi äger världen i samma mån som vi förmår miniaturisera den. Men när vi gör det måste vi förstå att i miniaturen förtätas och berikas värdena. Det räcker inte med en platonisk dialektik mellan det stora och det lilla för att lära känna miniaturens dynamiska kraft. Vi måste lämna logiken bakom oss för att uppleva det som är stort i det lilla.” Men visst medför drömmar och visioner – denna förmåga att se världen uppifrån och flytta runt dess delar – ett särskilt ansvar?

I en bostadsutredning från 1895, återgiven i boken *Storstockholms bebyggelsehistoria*, framgår att var fjärde person ur arbetarbefolkningen vid tidpunkten saknade egen bostad, liksom att sjuttio procent beräknades sakna den ”luftrymd per person” som ur medicinsk synvinkel ansågs vara den minimala. Det vill säga, femton till tjugo kubikmeter, eller en golvyta på fem till sju kvadratmeter. Åtta år senare hade bostadsbristen förvärrats och hyrorna stigit med i genomsnitt trettio procent. En ny utredning visade att luftrymden per person i de nyproducerade lägenheterna på Östermalm översteg hundra kubikmeter. Men trots skillnaden i utrymme var hyresnivån för de små lägenheterna avsevärt högre: 3,95 kr jämfört med 2,92 kr per kubikmeter. ”Det vill säga att de dyraste våningarna är de billigaste.”

I Stockholms stads modellarkiv finns närmare fem hundra modeller, staplade på hyllor, i lådor och skåp. Ett Stockholm i miniformat breder ut sig för våra ögon, en stad vars delar går att flytta runt. Kan arkivet som rum i egenskap av modellvärld, tidskapsel, förvaringsplats – för byggda såväl som obbyggda ”visioner” – bli ett verktyg för att förstå staden och varför den ser ut som den gör?

Ola Andersson beskriver modernismens stadsplanering och ombyggnaden av Stockholm i sin bok *Vykort från Utopia*. Arkitekternas fixering vid att ge staden en ny form, de modernistiska anläggningarna och funktionsseparerade zonerna. Vad gör de med livet i staden? Vad utmärker det urbana och hur kan staden underlätta för de utbyten mellan människor som han menar är dess viktigaste funktion? ”Den flygplats som inte är en centralstyrd anläggning och följer på förhand uttänkta rutiner och program är en mardröm” skriver han. ”Men en stad är inte ett stort hus och ett hus är inte en liten stad. Skillnaden mellan byggnader och städer är inte en skillnad i skala utan en artskillnad. Ingen anläggning kan åstadkomma en värdig eller fungerande miljö för det urbana livet, eller skapa det utrymme för oförutsägbarhet som endast en urban struktur kan rymma.”

I *Rummets rymder*, en slags inventering av de rum och platser som omger oss, beskriver Georges Perec det han uppfattar som obeboeliga rum. ”Föraktfull och ytlig arkitektur, höghusens och skyskrapornas fåfänga medelmåttighet, tusentals kyffen staplade på varandra. Det knappa, det kvävande, det lika, det futtiga, det på millimetern uträknade. Kåkstäder, betongförorter, det fientliga, det gråa, det opersonliga, det fula. Tunnelbanegångar, badhus, lagerlokaler, parkeringar, fabriker, kaserner, fångelser...” Listan fortsätter. Perec nämner aldrig ordet modernism i texten och den stad han utgår ifrån är Paris. Men visst känner vi igen oss? Vem vill egentligen bo i en modernistisk anläggning?

Index

En lika kritisk, men kanske något mera hoppfull, bild av det moderna samhällsbygget – i Sverige – ger Yvonne Hirdman i sin text *The Happy 30s – A Short Story of Social Engineering and Gender Order in Sweden*. Hon beskriver sin fascination för den närmast utopiska idé som låg till grund för planeringen av den svenska välfärdsstaten och av folkhemmet. Idén, att det är varje samhälles plikt att producera lycka för sina medlemmar. Men vad händer när ett fåtal ska definiera ”lycka” och ”ett gott liv” för de andra? Övergrepp blir oundvikliga, menar Hirdman. I sin avhandling *Att lägga livet till rätta* skriver hon: ”När människor skulle ordnas in under normer och föreställningar om ’hur det ska vara’ fanns det risk för övergrepp. När politiken breddes ut över tidigare ’mörka’ områden fanns det risk för övergrepp. Det gäller också oavsedda konsekvenser av det goda samhällets ’gåvor’ som förvandlar medborgare till barn, klienter, ’brukare’. Det handlar om synen på människor – ovanifrån och neråt.”

Att skapa en form. Att trycka ner den över en massa, att göra ett avtryck. Att titta ner över en stad och bestämma vilka byggnader som ska få vara kvar. Att skapa ett mönster – kanske en solfjäder – som bara går att uppfatta ovanifrån, ur fågelperspektiv. Att över huvud taget inte befinna sig i grodperspektivet. Att zooma ut, minska ner, förstora upp, sprida ut. Att övervaka, gripa in, dra sig tillbaka, betrakta.

Stockholm stads modellarkiv fick sin nuvarande form på sextiotalet då staden övergick från att tillverka modeller i en tusen del till en femhundredel. Modellerna blev dubbelt så stora. Planen var att bygga kvarter som kunde sättas samman till en enda stor modell över Stockholm, likt ett enormt pussel. Systemet slutfördes aldrig och för sex år sedan genomfördes en stor utrensning där ungefär tjugo ton modeller slängdes.

Anställda på modellenheten befarar att ”femhundredelsstaden” står näst på tur. Den är trots allt närmast museal – en historisk lämning som förlorat sin funktion. När övergår ett föremål från ”användning” till museets ”kyrkogård”? I denna gradvisa övergång, hur kan vi försvara ett föremåls värde och rätt att finnas kvar, om än med ändrat syfte?

På trettioalet skriver Walter Benjamin om samlande i sitt oavslutade *Passagearbete*: att det utmärks av föremål som ryckts ur sitt sammanhang för att uppgå i ett annat – i en typologi av föremål med liknande egenskaper. ”Samlande är en form av praktiskt minne, och av alla världsliga uttryck för ’närhet’ är det det mest bindande.” Han beskriver hur ett nytt föremål stiger upp ur havet som en ö, för att ingå i samlingens helhet. I ett skåp med enbart kyrkor står Engelbrektskyrkan på en rund plattform. Originalen har målats blått för att skiljas från de vita kopiorna. Nästan allt i arkivet är vitt och liksom upphöjt från sin omgivning.

Haifa, London, New York. Kvarteret Kolonisten, Brevbäraren, Flygmaskinen, Filmen.

Namnen öppnar associationer och berättar om sin tid. I Frihamnen fick kvarteren namn efter andra städer i världen, med vilka handel pågick. Kvarternamn har levt ett skyddat liv – många känner inte ens till namnet på sitt eget kvarter. Gatunamn skapar större intresse och har burit fler av samhällets viktiga funktioner. 1920, efter en namnrevision i slutet av 1800-talet med syfte att bringa ordning i stadens namn, inrättades Namnberedningen. Den blev ett led i visionen om att bygga ett modernt samhälle och en rationellt ordnad, väl fungerande stad.

I entréplan på Stadsbyggnadskontoret finns en skylt med en paragraf ur Plan- och bygglagen. Där står: ”I denna lag finns bestämmelser om planläggning av mark och vatten och om

Index

byggande. Bestämmelserna syftar till att, med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.”

Framtid. Dåtid. Drömtid. Hur förhåller sig stadens form till formen för våra liv? Med tanke på de hierarkier som präglat framväxten av Stockholm – synliga i modellernas skala, i var och hur staden rivits, byggts och planerats, liksom av vem, i den tydliga uppdelningen mellan centrum och periferi – är det svårt att ta paragrafen på allvar. När får vi vara med och bygga en stad som inte sorterar sina invånare i fack eller knuffar dem längre och längre ut i en periferi? I modellsamhället Sverige – när får vi vara med och drömma?

Källor

Rummets poetik, Gaston Bachelard, bokförlaget Skarabé, Lund, 2000 (orig. *La poétique de l'espace*, Presses Universitaires de France, 1957)

Storstockholms bebyggelsehistoria. Markpolitik, planering och byggande under sju sekler, Ingemar Johansson, Gidlunds förlag, 1987

Intervjuer med Harri Anttila, modellör på Kart- och Modellenheten, i arkivet i samband med filmens produktion, februari-april 2017

Vykort från Utopia. Maktens Stockholm och medborgarnas stad, Ola Andersson, Dokument Press, Stockholm, 2012

Rummets rymder, Georges Perec, Modernista, Stockholm 2013 (orig. *Espèces d'espaces*, Éditions Galilée, Paris, 1974)

”The Happy 30s – A Short Story of Social Engineering and Gender Order in Sweden”, Yvonne Hirdman, text publicerad i: *Swedish Modernism. Architecture, Consumption and the Welfare State*, ed. Helena Mattsson and Sven-Olov Wallenstein, Black Dog Publishing, London, 2010

Att lägga livet till rätta - studier i svensk folkhemspolitik, Yvonne Hirdman, Carlssons, Stockholm, 2010 (första upplagan 1989)

The Arcades Project, Walter Benjamin, översättning av Howard Eiland och Kevin McLaughlin, Belknap / Harvard University Press, U.K., 1999 (orig. *Das Passagen-Werk*, 1927-1940)

Intervju med Kristian Rosengren, tjänsteman i Namnberedningen, Stadsbyggnadskontoret, mars 2017

Plan- och bygglagen 1 kap 1 paragrafen, Stockholm, 2011

Modellarkivet har filmats i Stadsbyggnadskontorets modellarkiv på Fleminggatan 4 i Stockholm våren 2017. Filmen har producerats i samarbete med Index – The Swedish Contemporary Art Foundation och Kart- och Modellenheten på Stadsbyggnadskontoret, Stockholm stad. Tack till Axel Wieder och Nathalie Åhbeck (Index) och till Harri Anttila, Kristian Rosengren, Annica Isacovic, Peter Magnusson, Cecilia Medin och Thomas Stenberg (Stadsbyggnadskontoret). Tack också till Ingela Johansson, Camilla Larsson, Malin Zimm och konstnärerna på Slakthusateljéerna.

Produktion

Regi, manus och klippning: Malin Pettersson Öberg

Kamera och postproduktion: Nils Fridén, Velourfilm

Musik: *Between the Buildings*, komponerad av Samuel Nicolas (2017)

Berättare: Helena Lopac. Ljudarbete: Johan Chandorkar, Umami Produktion

Producerat med stöd av: Index – The Swedish Contemporary Art Foundation

och av Kart- och Modellenheten, Stockholm stad

som del av utställningsprojektet *The Promise*

© Malin Pettersson Öberg 2017

www.malinpetterssonoberg.com - www.indexfoundation.se